

Globalizacija in turizem

Prejeto 31. 3. 2018 / Sprejeto 23. 4. 2018

Znanstveni prispevek

UDK 338.48:339.97

KLJUČNE BESEDE: globalizacija, turizem, trajnostni razvoj

POVZETEK - Globalizacija je proces, ki je v zadnjih desetletjih dosegel neomejeno širino in z različnimi oblikami krepil svojo intenziteto vpliva. Globalne spremembe, skupaj s tehnološkimi, inovativnimi, podnebnimi in demografskimi, so popolnoma spremenile svet. Turizem, kot ena od najhitreje rastočih panog na svetu, se mora prilagoditi tem spremembam in se razvijati na način, ki bo povečeval trajnost in konkurenčnost destinacije. Turizem se bo moral prilagoditi pojavom zunaj svojega sektorja, pomikajoč se po poti trajnosti, da bi prispeval k doseganju globalnih ciljev trajnostnega razvoja. Na ta način bo prepoznan kot panoga, ki prispeva k ustvarjanju bogastva in delovnih mest, ohranjanju kulturnih in naravnih vrednot, zmanjšanju revščine, krepitvi miru in medkulturnega razumevanja. Globalizacija spreminja naravo mednarodnega turizma, posledično se pojavljajo nove turistične destinacije, spreminja se povpraševanje, turistično vedenje in pričakovanja turistov. Še posebej k temu prispeva tehnični napredek, predvsem v prometu in telekomunikacijah. Da bi izkoristili vse pozitivne vidike globalizacije pri razvoju turizma in preprečili negativne vplive, je nujno potrebno strateško načrtovati razvoj te panoge.

Received 31. 3. 2018 / Accepted 23. 4. 2018

Scientific article

UDC 338.48:339.97

KEY WORDS: globalization, tourism, sustainable development

ABSTRACT - Globalization is a process that has reached an unrestrainable size over recent decades and has intensified its influence through various manifestations. Global changes, along with the technological, innovative, climatic and demographic ones, have completely transformed the world. The tourism sector, as one of the fastest growing in the world, has to adapt to these changes, developing in a way that increases sustainability and competitiveness of destinations. Tourism will have to adapt to the phenomena outside its sector, moving along a sustainability path, in order to contribute to achieving the global goals of sustainable development. In this way, it will be recognized as a sector that contributes to the creation of wealth and jobs, the preservation of cultural and natural values, the reduction of poverty, and to the strengthening of peace and intercultural understanding. Globalization changes the nature of international tourism, in such a way that new tourist destinations are emerging, changing tourist demand, behavior and expectations. Technical progress, primarily in the field of transport and telecommunications, contributes to this. In order to take advantage of all the positive aspects of globalization in the development of tourism, as well as to avoid the negative ones, serious strategic planning of the development of this sector is necessary.

1 Uvod

Posmatrajući globalizaciju kao proces, možemo reći da je on istorijski, specifičan i kompleksan. Zbog toga ne ostavlja ravnodušnim ni globofile, niti globofobe. Globalizacija je kao predmet izučavanja naučne i stručne javnosti, tokom vremena sve izazovnija i interesantnija, sa neiscrpnim pojavnim oblicima i novim elementima i uticajima.

Najznačajniji faktori koji mogu uticati na budući razvoj turizma, a koje globalizacija može iznedriti, mogu se grupisati u nekoliko kategorija: politički faktori, eko-

nomski faktori, socijalni faktori, zdravstveni faktori, vremenski faktor, tržišni faktori, infrastrukturni faktori, tehnološki faktori (European Commission, 2006, str. 8).

Masovnošću domaćeg i međunarodnog prometa, turizam je zahvatio skoro sve delove planete. Prava je retkost da postoje takve države na svetu koje ne razvijaju ovu granu privrede. Činjenica je da je turizam najrazvijeniji upravo u najrazvijenijim zemljama, ali se u poslednje vreme beleže pozitivni koraci u razvoju turizma i u nerazvijenim delovima sveta.

Globalizacija turizma dovodi do velikih promena tradicije i kulture receptivnih zemalja. Iz tog razloga je neophodno strateški planirati razvoj turizma i istrajno i dosledno organizovati sve njegove pojavne oblike, da bi se istrajalo ka vlastitom, originalnom, specifičnom, lokalnom i nacionalnom, a ne uobičajenom i univerzalnom (Stanković, 2001, str. 9).

Ne retko, istraživači izjednačavaju sve masovniji turizam sa globalizacijom, što definitivno nije njena definicija, niti je moguća takva simplifikacija i identifikovanje najkompleksnijeg procesa današnjice sa najdinamičnijom granom ekonomije.

Značaj turizma je dosta proučavan u naučnim i stručnim krugovima. Zaključak je da je njegov značaj veliki kako za razvijene ekonomije, koje baziraju svoj razvoj na snažnom uslužnom sektoru, ali i za nerazvijene, koje kroz razvoj turizma mogu tražiti šansu za smanjivanje svog siromaštva. Turizam, naime, omogućava zaposlenje čitavoj paleti zanimanja, od nekvalifikovanih, do visoko kvalifikovanih. Sam razvoj turizma će pozitivno uticati i na razvoj ostalih industrija (posredno ili neposredno) preko povećanja ponude i sledstveno tome, povećanja zaposlenosti.

Savremena ekonomska kretanja uslovljena procesom globalizacije, kao i kretanja u turizmu, upućuju na brojne izazove sa kojima će morati da se suoči svaka turistička destinacija u vremenu koje dolazi. Tu posebno ističemo manje stope rasta, veliki broj konkurenata, zahtevnije potrošače, unapređenje ljudskih resursa, uvođenje nove tehnologije (Marjanović i Đorđević, 2016, str. 236). Turista budućnosti će biti kombinacija poslovnog, autentičnog, kulturnog i doživljajnog turista (Marjanović, Đorđević i Mladenović, 2012, str. 1249). Činjenica je da evropske zemlje igraju ključnu ulogu na globalnom turističkom tržištu, ali prognoze govore da se u narednom periodu može očekivati smanjenje tržišnog učešća Evrope, uz porast učešća istočne Azije i Pacifika. Pojavljivaće se i nova turistička tržišta u Evropi (pre svega tranzicione i bivše tranzicione zemlje) koje imaju veliki potencijal rasta, imajući u vidu da su potpuno nova i samim tim izazovna turistička tržišta.

Rad je koncipiran tako da će najpre razmatrati interkonekciju globalizacije i turizma, gde će se u prvom delu rada objasniti veliki uticaj koji globalizacija ima na turizam, ali i pozitivan uticaj ove najdinamičnije privredne grane na proces globalizacije.

U drugom delu će biti objašnjeni pozitivni i negativni aspekti razvoja globalnog turizma. Povećanje GDP-a i zaposlenosti jesu krajnji efekti pozitivnog delovanja, dok su degradacija prirodnog okruženja vode i vazduha, negativne strane njegovog razvoja, o čemu će posebno biti govora u ovom delu rada.

U trećem delu rada će se govoriti najpre o strategiji i politici razvoja turizma, ali i o njegovom uticaju na globalne ciljeve razvoja. Primitiće se da turizam ima potencijal da direktno ili indirektno doprinese svim globalnim ciljevima razvoja.

Da bi turizam mogao postizati ciljeve održivog razvoja i sam se mora razvijati na principima održivosti, o čemu će više biti reči u četvrtom delu rada. Imajući u vidu ciljeve održivog turizma, biće objašnjena i ključna pitanja (stubovi), koji su snažno povezani sa gore pomenutim ciljevima.

Peti deo rada govori o glavnim determinantama transformacije turizma u uslovima globalizacije, gde se konstatuje da sposobnost turizma da nastavi uzlaznom tendencijom rasta i stvaranja novih radnih mesta, zavisi od toga da li prepoznaje i prilagođava se ključnim trendovima.

Na kraju, u poslednjem delu biće reči o ekonomskom doprinosu turizma globalnom razvoju. Ovom prilikom će se posebno analizirati njegovi direktni, indirektni i indukovani uticaji.

2 Interkonekcija globalizacije i turizma

Turizam je jedna od najvećih i najbrže rastućih industrija na svetu. Njen značaj je veliki i za razvijene i za nerazvijene zemlje, a sam turizam utiče na privredu, odnosno privredni razvoj, stvarajući nove strukturne odnose u jednoj privredi. Na taj način turizam utiče i na kreiranje buduće strategije i ekonomske politike konkretne nacionalne ekonomije. Turizam utiče još i na radnu snagu, migracione tokove, ekologiju i zaštitu životne sredine, način trošenja slobodnog vremena.

Globalizacija zahvata prirodne, društvene, tehničko-tehnološke i političke faktore civilizacije i kao takva utiče na sve mega sektore u nacionalnoj ekonomiji. Ona utiče na strukturne promene i strukturnu transformaciju svih zemalja na svetu. Možda je turizam jedna od retkih grana tercijarnog (uslužnog) sektora, koja pozitivno reaguje na proces globalizacije u smislu njegovog permanentnog rasta i diverzifikacije. Sa druge strane, turizam opet pozitivno utiče na sam proces globalizacije u smislu izgradnje »globalnog sela«, sa svim njegovim pozitivnim karakteristikama. Bez obzira na brojne negativne uticaje koje proces globalizacije sa sobom nosi, u radu ćemo pokušati da se koncentrišemo na pozitivnu interakciju turizma i globalizacije.

Iako je uticaj globalizacije veliki na sve sektore privrede (sa povratnim uticajima različitog intenziteta), čini se da je u novije vreme međuzavisnost globalizacije i turizma najintenzivnija i to u pozitivnom smislu. Globalizacija i turizam imaju brojne tačke međuzavisnosti:

1. Širenje svesti o pripadnosti globalnom selu. Turizam doprinosi produbljivanju ove svesti, jer turista odlazi u različite zemlje i poseduje znanje o različitim delovima planete. To može biti snažan katalizator globalizacije.
2. Intenziviranje interkonekcije individualnih društvenih mreža u kojima se brišu fizičke granice između zemalja i kontinenata, a nacionalna pripadnost postaje manje bitna.

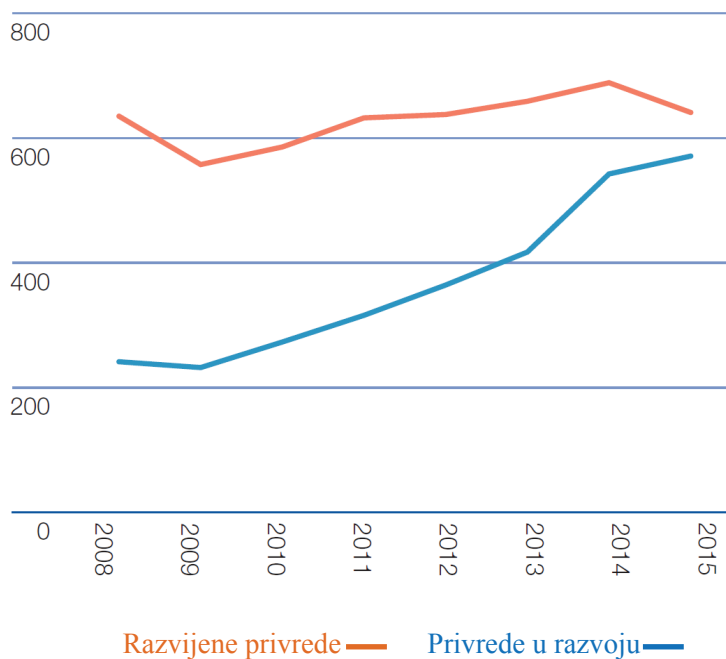
3. Širenje prostornog obuhvata. Turizam kao grana ima stalnu tendenciju prostornog širenja. On ruši prostornu (geografsku) barijeru i na taj način je svojevrsna prethodnica globalizacije.
4. Kontrakcija prostora i vremena. Posredstvom komunikacione tehnologije i brzih transportnih sredstava, turista mnogo brže prevazilazi prostornu i vremensku barijeru, jer mnogo brže stiže do destinacije i mnogo brže i lakše komunicira sa najudaljenijim delovima planete. Na taj način opada i stalna psihološka barijera zbog razdaljine.
5. Fuzija različitih kultura. Turizam omogućava da kulture različitih naroda budu u neposrednom kontaktu u svim zemljama na planeti. Ovo neposredno doprinosi širenju poverenja i međusobnog razumevanja među narodima, što pozitivno utiče na stvaranje »globalnog sela«.
6. Međuzavisnost globalnog i lokalnog. U turizmu danas svaka atrakcija ima tendenciju da postane globalna. Međutim, ona mora da se najpre lokalno razlikuje od ostalih lokalnih atrakcija i identifikuje se kao posebna i jedinstvena, a samim tim i globalno atraktivna.

Sa ubrzanjem tehničko-tehnološkog razvoja, nastaviće se akceleracija procesa globalizacije, širenja i razvoja turizma. Tehnički napredak omogućava organizaciju čvrstog globalnog komunikacionog sistema. To svakako produbljuje svest o jedinstvenoj ljudskoj zajednici i ubrzava međusobno zbližavanje. Turizam je u ovom smislu agens globalizacije, što mu omogućava kvantitativni rast, ali i produbljivanje komunikacije između turiste i domaćina (Čomić, 2001, str. 7).

3 Pozitivni i negativni aspekti razvoja globalnog turizma

Poslednje decenije je turizam zabeležio kontinuirani rast i povećanu diverzifikaciju. Na taj način se može ubrojiti u jednu od najbrže rastućih grana privrede u svetu. Ovaj trend ga čini ključnim pokretačem socijalno-ekonomskog napretka u zemljama širom sveta. Turizam je u savremenim globalnim uslovima, jedna od glavnih grana u međunarodnoj trgovini i jedan od glavnih stvaralaca bogatstva za mnoge zemlje u razvoju (UNWTO, 2013, str. 8). Razvoj turizma podržuje neke pozitivne trendove, kao što su: povećanje zaposlenosti i obezbeđivanje novih radnih mesta uz ravnopravnost polova, iskorenjivanje siromaštva, zaštitu i promociju prirodnog i kulturnog nasleđa.

Graf 1: Konvergencija u međunarodnoj turističkoj potrošnji (mlrd. \$)

Izvor: World Economic Forum, 2017, str. 4.

Ono što je bitno istaći, jeste činjenica da je turizam prepoznat kao važan razvojni motor, što se ogleda u razvojnim strategijama i globalnoj agendi razvoja. Ujedinjene nacije su prepoznale turizam kao jedan od 10 sektora, koji je usmeren ka stvaranju »zelene ekonomije« i kao jedan od sektora koji je sposoban da da značajan doprinos skoro svim dimenzijama održivog razvoja, koji ima bliske veze sa ostalim privrednim sektorima.

Tokom poslednjih 50 godina, turizam je postao jedna od najvećih privrednih grana na globalnom nivou, čineći oko 9 % svetskog GDP-a i kreirajući preko 200 mil. radnih mesta. Međunarodni odlasci turista permenentno rastu, gde je poslednjih 10 godina ovaj rast posebno izražen u zemljama u razvoju i u proseku je iznosio 5,6 % godišnje, u poređenju sa 1,8 % u razvijenim privredama. Ovakvi trendovi rasta u svetskom turizmu će se prema pretpostavkama relevantnih institucija i stručnjaka, nastaviti i u narednom periodu, a ukupan broj odlazaka će u 2030. godini dostići 1,8 mlrd. Zemlje u razvoju će i u narednom periodu imeti daleko veće stope rasta. Imajući u vidu svetsku trgovinu, turizam u ukupnom izvozu usluga participira sa 29 %, a čak preko 52 % u nerazvijenim i zemljama u razvoju. Interesantna je činjenica da su međunarodni turisti u nerazvijenim i zemljama u razvoju potrošili pet puta više od nivoa zvanične razvojne pomoći koja ide u ove zemlje.

Tabela 1: Pregled broja međunarodnih turista iz pojedinih regiona

Region	Broj međunarodnih odlazaka u 2015 (mil.)	Očekivani broj međunarodnih odlazaka 2030 (mil.)	Povećanje u %
Globalno	1,180	1,809	53
Afrika	35	90	157
Amerika	199	265	33
Azija-Pacifik	290	541	87
Evropa	594	832	40
Bliski istok	36	81	125

Izvor: World Economic Forum, 2017, str. 25.

No, bez obzira na brojne pozitivne aspekte razvoja turizma u globalnim okvirima, postoje i neki negativni aspekti:

- turizam značajno i sve više utiče na klimatske promene (oko 5 % globalne CO2 emisije) uglavnom uslovljenih saobraćajem i smeštajem,
- lokalno zagađenje zemljišta i vode zbog lošeg tretman tečnog i čvrstog otpada od strane turističkih preduzeća i samih turista,
- preduzeća za smeštaj su često veliki korisnici neobnovljivih i dragocenih resursa, kao što su zemljište, energija i voda,¹
- neke turističke delatnosti mogu biti veoma štetne za biodiverzitet u »osetljivim« područjima, a mogu se dogoditi i negativni uticaji na lokacijama kulturnog nasleđa.

Turizam može imati negativan uticaj na lokalnu zajednicu, ograničavajući pristup zemlji i resursima i na taj način doprinosi povećanju kriminala, seksualnoj eksploataciji i pretnjama društvenim i kulturnim tradicijama i vrednostima.

Bez obzira na činjenicu da turizam može kreirati pristojna radna mesta, ne retko se u turističkim preduzećima nailazi na neadekvatne i loše uslove rada i niske zarade.

Funkcionisanje ove grane je podložno različitim uticajima, kao što su ekonomski, prirodni, bezbednosni, politički, iako je oporavak relativno brz kada se ovi uticaji izmene.

Svi navedeni negativni aspekti upućuju na potrebu kvalitetnog strateškog planiranja razvoja ove grane. U cilju razvijanja turizma na održiv način i širenja njegovog pozitivnog uticaja na lokalnu zajednicu, ali i čitavu nacionalnu ekonomiju, mnoge zemlje (pogotovo one u razvoju), učinile su turizam prioritetom u svojim razvojnim strategijama i politikama.

4 Strategija i politika razvoja turizma i globalni ciljevi razvoja

Ako bi neka godina trebalo da predstavlja prekretnicu za definisanje globalnog razvoja, to je definitivno 2015. godina, jer je tada usvojena »Agenda o održivom razvoju 2030«, zajedno sa njenih 17 ključnih ciljeva. Agenda se sastoji iz globalnog okvira, koji bi trebalo da zaustavi ekstremno siromaštvo, nejednakost i nepravdu, popravi kli-

¹ Na primer, u nekim rizortima se može potrošiti više vode po osobi nego u čitavoj lokalnoj zajednici.

matske promene na bolje. Ciljevi Agende su usredsređeni na ljude, mogu se transformisati, univerzalni su i integrativni (UNWTO, 2018, str. 16). Turizam ima potencijal da direktno ili indirektno doprinese svim ciljevima:

1. *Svuda zaustaviti siromaštvo i sve njegove oblike.* Kroz kreiranje novih radnih mesta, turizam obezbeđuje prihod, kako visoko kvalifikovanim, tako i nekvalifikovanim radnicima. Može se direktno povezati sa nacionalnim strategijama za smanjenje siromaštva.
2. *Zaustaviti glad, obezbediti sigurnost u hrani i ishrani, promovisati održivu poljoprivredu.* Povećavajući tražnju smeštajnih i ugostiteljskih objekata za poljoprivrednim proizvodima i omogućavajući prodaju lokalnih proizvoda, turizam direktno podstiče poljoprivrednu proizvodnju. Takođe, agro-turizam može generisati dodatne prihode lokalnom stanovništvu i direktno potpomagati podizanju životnog standarda lokalnoj zajednici.
3. *Osigurati zdrav život i promovisati blagostanje za sve nivoje starosti.* Poreski prihodi ostvareni od turizma mogu se reinvestirati u zdravstvenu zaštitu (usluge). Naknade koje se ubiru na kontu turizma u zaštićenim područjima, mogu doprineti razvoju zdravstvenih usluga u jednoj nacionalnoj ekonomiji.
4. *Osigurati inkluzivno i jednako kvalitetno obrazovanje i promovisati doživotno učenje za sve.* Turizam ima potencijal da promoviše inkluzivnost, jer ova grana omogućava zaposlenje svim profilima, bez obzira na polnu i obrazovnu strukturu, a takođe i osobama sa posebnim potrebama. U tom smislu im može omogućiti i celoživotnu edukaciju.
5. *Postići rodnu ravnopravnost.* Turizam je grana koja može angažovati žensku radnu snagu na skoro svim pozicijama, te je idealan za postizanje ovog cilja.
6. *Obezbediti raspoloživost i održivo upravljanje vodom.* Efikasna upotreba vode u svrhu turizma, kontrola zagađenja i efikasnost tehnologije, jesu značajni za očuvanje najdragocenijeg resursa-vode. Investicije u infrastrukturu za potrebe turizma mogu igrati ključnu ulogu u tom smislu.
7. *Osigurati pristup i sigurnost pouzdanog i održivog energiji.* Turizam može promovisati ulaganja u čiste izvore energije i povećati udeo u korišćenju obnovljivih izvora energije.
8. *Promovisanje održivog i inkluzivnog privrednog rasta, zapošljavanja i pristojnog rada za sve.* Globano posmatrano, turizam je jedan od četiri najveća sektora izvoznika, koji trenutno obezbeđuje jedno od 10 radnih mesta širom sveta. Ovo definitivno pozitivno utiče na privredni rast, dodatno zbog činjenice da turizam ima multiplikativni efekat na rast velikog broja ostalih povezanih sektora.
9. *Izgradnja otporne infrastrukture, promovisanje inkluzivne i održive industrijalizacije i podsticanje inovacija.* Razvoj turizma je uslovljen kvalitetnom javnom i privatnom infrastrukturom. Na taj način on može uticati na javnu politiku investiranja u infrastrukturu, čineći je održivom, resursno efikasnom i inovativnijom. Konsekventno će to dovesti do povećanja broja turista i privlačenje dodatnih investicija u sektoru.
10. *Smanjiti nejednakost unutar i među zemljama.* Turizam može biti jak akter u smanjivanju nejednakosti, jer zapošljava lokalno stanovništvo svih profila, uklju-

čujući i ženski deo populacije. Zbog toga je jedna od retkih grana privrede koja može omogućiti lokalnom stanovništvu da pristojno živi u svom mestu porekla. Lokalno rešavanje problema nejednakosti ima efekta i na globalnom nivou, pa se putem turizma može širiti globalni efekat smanjenja regionalnih dispariteta i smanjenja siromaštva.

11. *Inkluzivni, bezbedni, otporni i održivi gradovi i naselja*. Turizam može unaprediti infrastrukturu ne samo urbanih, već i ruralnih naselja. Može uticati na pristupačnost određene destinacije, očuvanje prirodnog i kulturnog nasleđa, očuvanje životne sredine.
12. *Obezbediti održivu proizvodnju i potrošnju*. Razvijajući se po pravlima održivosti, turizam može posredno uticati na održivu proizvodnju i potrošnju jedne nacionalne ekonomije. Nije neočekivano da ovakvi standardi krenu baš od tercijarne grane, koja kreira važan udeo diverzifikovane potrošnje i posredno, proizvodnje. Ovo je jedna od retkih tercijarnih grana koja je i dohodovno i proizvodno zavisna.
13. *Borba protiv klimatskih promena i njihovih uticaja*. Turizam bi u novim uslovima trebalo da bude jedan od ključnih aktera u rešavanju ovih ozbiljnih problema. Razvijajući se po obrascu održivosti, on će definitivno pozitivno uticati na zaustavljanje klimatskih promena.
14. *Zaštita i održivo korišćenje okeana, mora i morskih resursa*. Savremeni morski turizam mora da se oslanja na savremene morske ekosisteme. Razvoj turizma u narednom periodu mora biti deo integralnog upravljanja morskim resursima i tako doprineti promovisanju »plave ekonomije«.
15. *Zaštita, obnova i promocija održivog korišćenja kopnenih ekosistema i zaustavljanje gubitka biodiverziteta*. Razlog zbog koga pojedine destinacije postaju popularne, jeste i bogat biodiverzitet i prirodni ambijent. Iz tog razloga, turizam može i mora igrati glavnu ulogu u održivom upravljanju ovakvih zona, ne samo preko očuvanja biodiverziteta, već i preko stvaranja prihoda koji će omogućiti alternativni (održiv) način života lokalnoj zajednici.
16. *Promovisanje miroljubivih i inkluzivnih društava, obezbeđenje pravde za sve i izgradnja inkluzivnih institucija*. Turizam može podsticati multikulturnu i multikonfesionalnu toleranciju i razumevanje, jer privlači milione ljudi iz različitih krajeva i različitog verskog opredeljenja na različite destinacije. Na taj način omogućava kreiranje tolerantnijeg i mirnijeg društva, uvećavajući međusobno poverenje među ljudima.
17. *Jačanje sredstava za implementaciju i revitalizaciju globalnog partnerstva za održiv razvoj*. Zahvaljujući svojoj međusektorskoj prirodi, turizam ima sposobnost jačanja privatnih i javnih partnerstava i angažovanja mnoštva stejkholdera (nacionalnih, lokalnih i međunarodnih).

Iz prethodnih redova smo mogli uočiti kako turizam može direktno ili indirektno doprineti ostvarivanju globalnih razvojnih ciljeva. To bi bilo moguće jedino uz kvalitetno strateško planiranje ove tercijarne grane, a sledstveno tome i implementacijom kvalitetne turističke politike na nacionalnom i nadnacionalnom nivou. S tim u vezi ćemo uputiti na nekoliko značajnih preporuka u cilju koncipiranja i dalje implementacije kvalitetne turističke politike.

Turistički poslenici bi trebalo da aktivno participiraju u izradi nacionalnih strategija održivog razvoja, kako bi se obezbedio visok nivo integracije turizma u razvojne institucije i obezbedio visok prioritet turističkih ciljeva u nacionalnim strategijama razvoja. Takođe, neophodan je i visok nivo koherentnosti različitih politika razvoja sa turističkom politikom.

Buduće turističke politike bi trebalo da budu inkluzivnije i morale bi obuhvatati širok spektar zainteresovanih strana (stejkholdera). Sve države bi trebalo da imaju nacionalnu strategiju razvoja turizma, kao jednu od najznačajnijih parcijalnih strategija.

Radi obebeđivanja održivosti, potrebno je parmenentno praćenje i procena doprinosa turizma ostvarivanju globalnih razvojnih ciljeva, kako na nacionalnom, tako i na nadnacionalnom nivou. Radi kvalitetnijeg praćenja razvojnih efekata turizma, neophodno je organizovati i adekvatne statističke kapacitete.

Značajan doprinos razvoju održivog turizma može dati i turistički privatni sektor. S tim u vezi je potrebna razmena iskustava i primera dobre prakse među turističkim preduzećima. Na taj način bi se olakšalo donošenje odluka kreatora turističke politike. Privatni turistički sektor bi, pored ostalog, morao da permanentno investira u ljudski kapital i nove tehnologije, kako bi povećao efikasnost poslovanja i podigao lokalnu i nacionalnu konkurentnost turizma. I u privatnom sektoru, kao i na nacionalnom nivou, mora se pratiti uticaj na sveukupan razvoj, mora se promovisati obrazovanje i stručno usavršavanje, koje će uključivati elemente inkluzije u svim aspektima.

Ništa manje značajno nije ni forsiranje partnerstava sa različitim asocijacijama, fondacijama, vladinim i nevladinim agencijama.

Podrazumeva se da sve navedene preporuke neće biti realizovane do kraja bez adekvatnog sistema finansiranja. On bi trebalo da usaglasi ukupan privredni razvoj sa potrebama i prioritetima u turizmu, pružajući podršku koja maksimizira pozitivan uticaj turizma na globalne ciljeve razvoja i ublažava negativan.

5 Ciljevi održivog turizma

Da bi turizam mogao postizati ciljeve održivog razvoja i sam se mora razvijati na principima održivosti. UNWTO je definisao održivi turizam kao turizam koji u potpunosti uzima u obzir trenutne i buduće ekonomske, društvene i ekološke uticaje, rešavajući potrebe posetilaca, industrije, životne sredine i zajednice domaćina.

Postoji čitav spektar ciljeva održivog turizma, koji upućuju na činjenicu da je održivi turizam više od postizanja ekonomskih koristi u destinacijama, izgradnje konkurentskih i održivih turističkih firmi koje kreiraju radna mesta i minimiziraju uticaj na životnu sredinu. Sve ciljeve održivog turizma možemo svrstati u nekoliko sledećih kategorija:

1. Ekonomska održivost, koja podrazumeva da se obezbedi održivost i konkurentnost turističkih destinacija i preduzeća, kako bi se na dugi rok mogao obezbediti prosperitet destinacije.

2. Obezbediti lokalni prosperitet, koji bi trebalo da maksimizira doprinos turizma lokalnoj destinaciji domaćina, jer je to preduslov dodatnog ljudskog, infrastrukturnog i finansijskog angažovanja lokalne zajednice u pravcu daljeg razvoja destinacije. Uostalom, lokalni prosperitet vodi i globalnom prosperitetu.
3. Obezbediti kvalitet zapošljavanja. Mora se ojačati broj i kvalitet lokalnih radnih mesta koje turizam kreira i podržava. Naravno, u tom kontekstu bi trebalo posmatrati i nivo plata i dostupnost radnih mesta, bez bilo kakve diskriminacije.
4. Jačanje socijalnih kapaciteta. Prihodi od turizma u lokalnoj zajednici, moraju biti korišćeni za jačanje socijalnih kapaciteta, omogućavajući zaposlenje, obrazovanje i zdravstvenu zaštitu čitavoj lokalnoj zajednici. Socijalna korist od turizma mora biti vidljiva.
5. Omogućiti ispunjenost posetioca u svakom smislu. Destinacija je utoliko atraktivnija, ukoliko turista bude ispunjen zadovoljstvom tokom celog perioda njegovog boravka, bez obzira na njegov pol, rasu ili neke posebne potrebe.
6. Lokalna uključenost u planiranje i upravljanje budućim razvojem turizma u njihovoj zajednici. Ovde bi trebalo identifikovati veći broj zainteresovanih strana u ovom procesu, što bi moglo doprineti kreiranju kvalitetnih lokalnih staretgija razvoja turizma.
7. Obezbediti dobrobit zajednice, što znači da bi turizam morao poboljšati kvalitet života, izbegavajući bilo kakav oblik društvene i prirodne degradacije.
8. Omogućiti da bogatstvo kulture bude vidljivo, jer poštovanje i unapređenje istorijskog nasleđa, autentične kulture i tradicije, čini prepoznatljivom lokalnu destinaciju.
9. Fizički integritet, koji mora omogućiti održavanje i poboljšanje kvaliteta pejisaža, kako urbanog, tako i ruralnog, izbegavajući fizičku i vizuelnu degradaciju životne sredine.
10. Obezbediti biološku raznolikost, što znači podržati očuvanje prirodnih područja i staništa, divljih životinja i minimizirati štetu koju turizam može izazvati.
11. Obezbediti efikasnost resursa u smislu minimiziranja upotrebe oskudnih i neobnovljivih resursa, koju iziskuje funkcionisanje turističkih objekata.
12. Voditi računa o očuvanju i zaštiti životne sredine, a to podrazumeva smanjenje zagađenja vazduha, vode i zemljišta i prekomerno stvaranje otpada od strane turističkih preduzeća i samih turista.

Imajući u vidu gore navedene ciljeve održivog turizma, UNWTO je identifikovao i pet ključnih pitanja (stubova), koji su snažno povezani sa njima. Stubovi pokrivaju sva važna tematska područja, koja bi se mogla rešiti kroz neke buduće projekte (UNWTO, 2013, str. 21):

- Turistička politika i upravljanje. Ovaj stub se tiče prepoznavanja turizma u politikama održivog razvoja i postojanju i implementaciji jasne turističke strategije, koja obuhvata principe održivosti. Ovaj stub bi morao posebnu pažnju da obrati na institucije upravljanja turizmom, mehanizme za angažovanje zainteresovanih strana u javnom, privatnom i nevladinom sektoru. Na ovaj način se pravi institucionalna i osnova za vođenje turističke politike, koja bi omogućila ostvarivanje ciljeva održivog turizma.

- Ekonomske performanse, investicije i konkurentnost. Ovaj stub razmatra poslovno i investiciono okruženje u kome turizam kao grana funkcioniše. Posebna pažnja se ovde može obratiti i na trgovinsku liberalizaciju u ovoj grani, sa mogućim posledicama koje ona može imati na lokalnu ekonomsku zajednicu. Ovaj stub se može posebno baviti i pitanjima pristupa tržištu, kvalitetom turističkih proizvoda i otpornosti turističke grane.
- Zapošljavanje, pristojna radna mesta i ljudski kapital. Ključni aspekt doprinosa turizma održivom razvoju, jeste njegova uloga generatora novih radnih mesta. U tom smislu bi se ovaj stub morao posebno baviti planiranjem ljudskih resursa, radnih mesta, obuke i izgradnje ljudskih kapaciteta.
- Smanjenje siromaštva i socijalna uključenost. Ovaj stub s fokusira na doprinos turizma smanjenju siromaštva. Ovde je važan strateški pristup turizmu kao mehanizmu za smanjenje siromaštva, kroz obezbeđenje čitave palete radnih mesta i poslova, u čiju realizaciju mogu biti uključeni svi, bez bilo kakve vrste diskriminacije.
- Održivost prirodnog i kulturnog okruženja. Ovaj stub bi trebalo da kreira važne politike za očuvanje prirodne i kulturne baze, kroz adekvatno upravljanje turizmom u osetljivim područjima. Ovde bi posebna pažnja mogla da se pokloni i adaptaciji turizma globalnim turističkim promenama, kao i kreiranju i proceni mehanizama za poboljšanje održivosti razvoja turizma.

6 Glavne determinante transformacije turizma u uslovima globalizacije

Sposobnost turizma da nastavi uzlaznom tendencijom rasta i stvaranja novih radnih mesta, uz omogućavanje nacionalnog razvoja i intenziviranja regionalnih integracija, zavisice od toga da li prepoznaje i prilagođava se ključnim trendovima (World Economic Forum, 2018, str. 24). Radi se o ključnim pitanjima i trendovima koji će uticati na turističku industriju na dugi, srednji i kratak rok:

- Turisti se menjaju. Očigledno je da današnji turisti nisu oni od juče. Putovanja su sada mnogo dostupnija nego u prethodnom periodu, srednja klasa danas putuje više nego ikada (sa 1,24 mlrd. dolazaka 2016. godine, u odnosu na 25 mil. 1950. godine). Tome doprinose i pristupačne cene smataja i transporta. Takođe, promenili su se i stavovi ljudi prema putovanjima. U uslovima globalnih promena, naravno, još uvek je putovanje za veliki broj ljudi skoro pa nedostupno.
- Prethodnih decenija, severna Amerika i Evropa su ubedljivo dominirale po broju turista koji iz ovih zemalja putuju širom sveta. Procenjuje se da će do 2030. godine najveći porast međunarodnih putnika dolaziti iz Afrike, Azije i sa Bliskog istoka. Tržišta koja se razvijaju, ne samo da će postati veća izvorna tržišta, već će postati i atraktivnije destinacije. Današnji putnik traži iskustva, bilo autentična-lokalna, avanturu ili mogućnost da napravi neku razliku na budućoj destinaciji. Ovakva grupa turista će biti dominantna u narednih 10 godina.

- Novi putnici, stari sistem. Savremeni putnik ima nizak stepen tolerancije za prepreke globalnoj mobilnosti. Međutim, mora se priznati da je bitokratija i infrastruktura u nekim destinacijama nalik na onu iz 20. veka. Ovakva situacija definitivno ometa razvoj turizma i ne doprinosi razvoju destinacije. Uklanjanju gore navedenih barijera može doprineti tehnološki napredak u funkciji poboljšanja infrastrukture i institucionalni pomaci u smislu uklanjanja formalnih barijera.
- Geopolitička nesigurnost je uobičajena u globalnim uslovima. Bez obzira koliko to nekima ne deluje normalno, ona je nažalost uobičajena pojava. Suočeni smo sa veoma složenim geopolitičkim pejsažom, koji je obeležen porastom fizičkog i e-terorizma, porastom populizma i ksenofobije. To ima značajne implikacije na kretanje ljudi i na sam uzlazni trend turizma.
- Veliki je uticaj tehnike i tehnologije na razvoj turizma. Može se čak govoriti i o tehnološkoj revoluciji u turizmu, počev od novih metoda rezervacije smaštaja i karata, pa do novih vidova dostupnih i bržih transportnih sredstava. Dostupnost i dalji razvoj tehnike i tehnologije u turizmu, doprinosiće smanjivanju distance između pojedinih delova planete i ubrzavati cirkulaciju turista.
- Veliki broj stvorenih radnih mesta, ali još uvek malo talenata. Sektor turizma obezbeđuje jedno od 10 radnih mesta na planeti i kao jedan od najvećih poslodavaca na svetu, ona ima veliki potencijal za otvaranje dodatnih radnih mesta. Istraživanja pokazuju da je za svakih 30 novih turista na destinaciji, otvoreno jedno radno mesto. Prilika za zapošljavanje u ovoj grani je mnogo veća nego u nekim drugim granama, pa posao ovde mogu naći i ljudi koji nemaju mogućnosti zaposlenja u drugim granama (npr. radnici sa manjom kvalifikacijom). Ipak, turizam ima poteškoća u privlačenju vrhunskih talenata, kako na tehničkim, tako i na menadžerskim pozicijama. Razlog je možda slaba mogućnost daljeg napredovanja u karijeri i edukaciji, pa bi i privatni i državni sektor u turizmu ovu činjenicu morao ozbiljno shvatiti i analizirati.
- Održivost kao imperativ. Iako su ekonomske koristi od turizma više nego jasne, moraju se shvatiti i reperkusije na životnu sredinu, uprkos teškoćama merenja ovog uticaja.
- Infrastruktura postaje usko grlo. Bez obzira što turistička industrija doprinosi oko 10 % ukupnom globalnom GDP-u, privatne i javne investicije u infrastrukturu (smeštajni kapaciteti, aerodromi, putne i komunikacijske tehnologije), zaostaju za rastom industrije, što ponekad dovodi do uskih grla. Turistička infrastruktura je, razume se, značajna za razvoj turističke industrije, ali i za dodatno zapošljavanje.

7 Ekonomski doprinos turizma globalnom razvoju

Doprinos turizma privrednom razvoju je tokom godina sve očigledniji i on se u krajnjoj instanci ogleda u povećanju GDP-a i zaposlenosti. Međutim, to su krajnji (ukupni) ekonomski efekti, tj. vidljivi doprinos turizma razvoju globalne ekonomije. Već smo više puta pomenuli da je turizam važna privredna aktivnost u većini zemalja

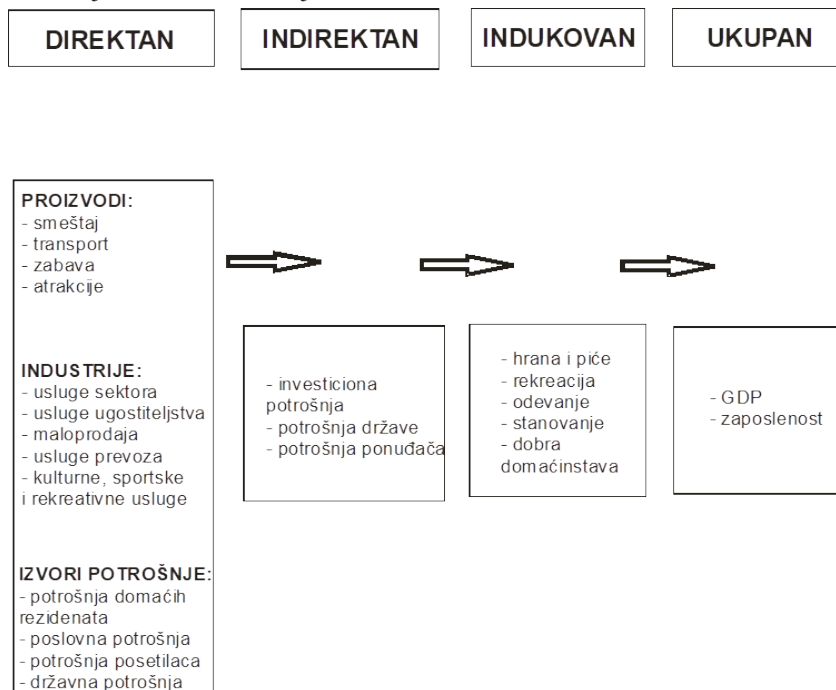
sveta. Pored direktnog ekonomskog uticaja, turizam ima i značajne indirektne i indukovane uticaje.

Direktan doprinos turizma rastu GDP se odnosi na unutrašnju potrošnju na putovanja i ostale turističke aktivnosti. Potrošnja u ovom smislu može biti privatna, poslovna, državna, a ona se usmerava ka različitim uslugama, počev od usluga smeštaja i ugostiteljstva, pa do prevoza, maloprodaje, kulturnih, sportskih i rekreativnih usluga. Ukupan doprinos turizma povećanju GDP i zaposlenosti, međutim, uključuje nešto širi doprinos ekonomiji, pa pored direktnog, uključuje i indirektni i indukovani doprinos.

Indirektni doprinos se odnosi na investicionu potrošnju u turizmu, kao veoma važnom aspektu kao tekuće, tako i buduće aktivnosti koja uključuje širok spektar investicionih aktivnosti (izgradnja hotela, restorana, kupovina saobraćajnih sredstava, izgradnja prateće infrastrukture); državnu zajedničku (kolektivnu) potrošnju, koja pomaže turizmu na različite načine, npr. marketinške i promotivne aktivnosti, administrativne usluge, usluge obezbeđenja, sanitarne usluge; domaća kupovina roba i usluga od sektora direktno povezanih sa turizmom (kupovina prehrambenih proizvoda, usluge čišćenja u hotelima, gorivo i katering za avio-prevoz, IT usluge).

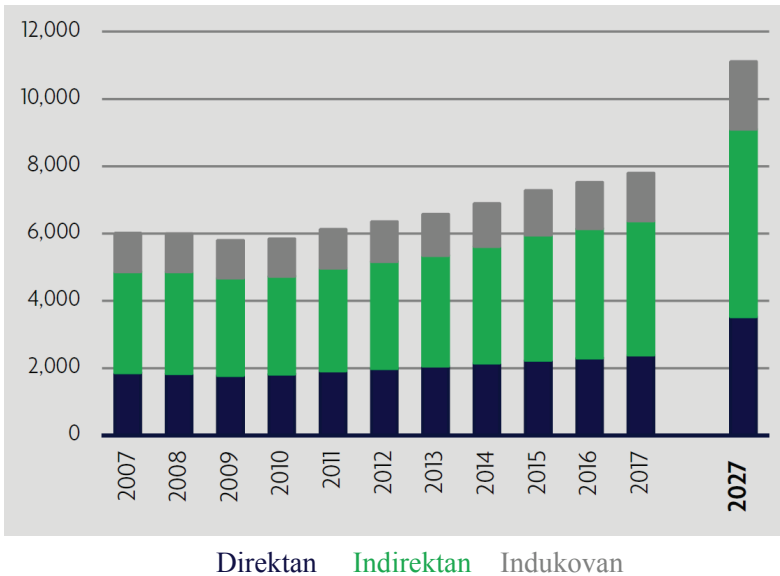
Indukovan doprinos se odnosi na one koji su direktno ili indirektno zaposleni u turističkoj industriji i koji svoj dohodak troše na hranu, odevanje, stanovanje i ostala dobra i usluge neophodne za normalnu egzistenciju domaćinstva.

Slika 1: Uticaj turizma na razvoj

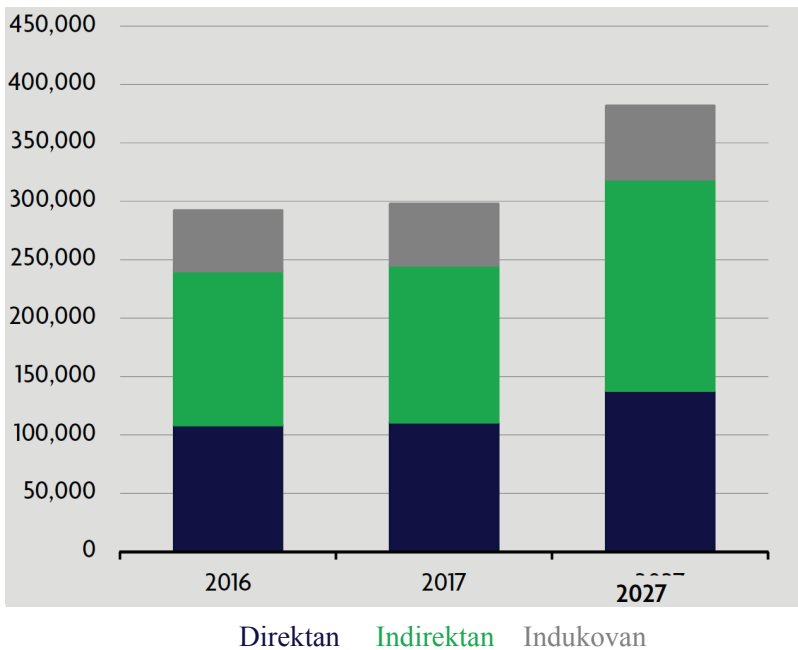
Izvor: World Travel and Tourism Council, 2017, str. 2.

Graf 2: Ukupan doprinos turizma GDP-u (Svet, mlrd. \$)

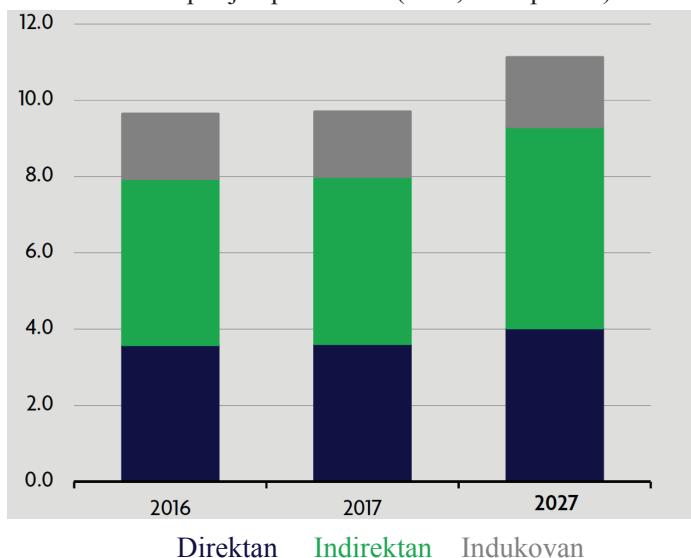
Izvor: World Travel and Tourism Council, 2017, str. 1.

Graf 3: Ukupan doprinos turizma povecanju zaposlenih (Svet, 000 zaposlenih)

Izvor: World Travel and Tourism Council, 2017, str. 4.

Graf 4: Udeo turizma u ukupnoj zaposlenosti (Svet, % doprinos)

Izvor: World Travel and Tourism Council, 2017, str. 4.

Kao što se može i primetiti, direktan doprinos turizma GDP-u je tek oko jedne četvrtine, što dovoljno govori o tome da je intenzitet njegovog posrednog uticaja ogroman. Čini se da nijedna druga grana nema takvu sposobnost indirektnog generisanja GDP-a i zaposlenosti.

Tabela 2: Doprinos turizma razvoju

Svet	2016 (\$ mlrd.)	2016 (% udeo)	2017 (rast)	2027 (\$ mlrd.)	2027 (% udeo)	2027 (rast)
Direktan doprinos GDP	2,306	3.1	3.8	3,537.1	3.5	4.0
Ukupan doprinos GDP	7,613.3	10.2	3.6	11,512.9	11.4	3.9
Direktan doprinos zaposlenosti	108,741	3.6	2.1	138,086	4.0	2.2
Ukupan doprinos zaposlenosti	292,220	9.6	1.9	381,700	11.1	2.5
Izvoz posetilaca	1,401.5	6.6	4.5	2,221.0	7.2	4.3
Domaća potrošnja	3,574.6	4.8	3.7	5,414.1	3.9	3.9
Potrošnja na odmoru	3,822.5	2.3	3.9	5,917.7	2.7	4.1
Poslovna potrošnja	1,153.6	0.7	4.0	1,719.9	0.8	3.7
Kapitalne investicije	806.5	4.4	4.1	1,307.1	5.0	4.5

Izvor: World Travel and Tourism Council, 2017, str. 7.

8 Zaključak

Ujedinjene nacije su 2017. godinu označile kao »međunarodnu godinu održivog turizma za razvoj«. Kao jedan od najvećih sektora na svetu, turizam stvara dohodak, radna mesta, generiše svekoliki prosperitet.

Turizam je jedna od najdinamičnijih grana u savremenim uslovima. On ne samo da u krajnjoj instanci utiče na rast GDP-a i rast zaposlenosti, već i na ukupan globalni razvoj. Strukturno posmatrano, tercijarni sektor bi u normalnom razvojnom toku i trebalo da se razvija tim tempom, jer je on jedini »apsorber« radne snage iz sektora čiji doprinos stvaranju GDP-a tokom vremena relativno opada (poljoprivrede i industrije). Imajući u vidu da su milenijumski ciljevi razvoja postavljeni u smislu njegove održivosti, turizam je jedna od retkih grana koja može doprineti direktno ili indirektno, ostvarivanju svakog od ovih ciljeva. Da bi to bio slučaj i sam turizam se mora zasni-vati na principima održivosti.

U krajnje turbulentnim uslovima globalizacije, razvoj turizma bi morao da se strateški planira, jer bez njegove valjane strategije razvoja, ne bi došlo do očekivanih razvojnih efekata kako u samom turizmu, tako i u čitavoj privredi. Veliki broj zemalja je spoznao ovu činjenicu i predano radi na kreiranju i implementaciji adekvatnih strategija razvoja turizma. Ostvarenje osnovnih i parcijalnih ciljeva ovih strategija znači i da se moraju uzeti u obzir svi globalni trendovi razvoja, a strategijom bi trebalo iskoristiti pozitivne, a izbjeći negativne uticaje. Ovo će u krajnjoj instanci doprineti jačanju konkurentnosti turizma i čitave privrede, jer uzlazni razvojni trend u turizmu povlači kako direktne, tako i indirektno, pa i indukovane efekte na ukupan razvoj.

Prema predviđanjima UNWTO, segment turističke ponude će se u narednom periodu orijentisati sve više na eko-turizam, avanturistički turizam i tematski turizam. Na turističku ponudu snažno utiče proces globalizacije, pa se u novije vreme javlja sve veća koncentracija privrenih subjekata u oblasti turizma, pojavljuju se nove informatičke tehnologije u funkciji razvoja turizma i povećanja mobilnosti turista, kreiraju se novi i raznovrsniji turistički proizvodi, nastaju nove destinacije.

Bez obzira što proces globalizacije sobom nosi i neke negativne trendove, mora se priznati, globalno posmatrano, da se svetski nivo prihoda stanovništva, tokom vremena povećao. To izaziva i neke pojave na strani turističke tražnje, počev od njenog povećanja u svetskim razmerama i povećanja njene sličnosti, javljaju se novi motivi putovanja, a turisti postaju individualniji, spontaniji, fleksibilniji, obrazovaniji i informisaniji.

Vladislav Marjanović, PhD, Dejan Đorđević, PhD

Globalization and Tourism

When observing globalization as a process, it can be described as historical, specific and complex. For this reason, it leaves neither globophiles nor globophobes in-

different. Globalization as a study subject of scientific and professional public has become more challenging and more interesting over time, with inexhaustible forms and new elements and influences.

Not uncommonly, researchers equalize mass tourism with globalization, which definitely is not its definition, nor is it possible to simplify and identify the most complex process of the modern day with the most dynamic branch of the economy.

Through the massiveness of domestic and international transport, tourism has affected almost all parts of the planet. Rare are the countries in the world that do not develop this branch of the economy. The fact is that the most developed countries also have the most developed tourism. However, lately, positive steps have been taken regarding the development of tourism in the underdeveloped parts of the world.

Modern economic trends conditioned by the process of globalization, as well as trends in tourism, point to numerous challenges that each tourist destination will have to face in the future. We particularly emphasize lower growth rates, a large number of competitors, more demanding consumers, improvement of human resources, and introduction of new technologies. The tourist of the future will be a combination of business, authentic, cultural and experiential tourist. European countries play the key role in the global tourism market, but predictions suggest that in the forthcoming period, the Europe's market share can be expected to decline, along with the increased participation of East Asia and the Pacific. New tourism markets in Europe (primarily transitional and former transitional countries) that have a great potential for growth will also emerge, bearing in mind that they are completely new and therefore more challenging in the tourism market.

Tourism is one of the largest and fastest growing industries in the world. Its significance is great for both developed and underdeveloped countries, and tourism itself affects the economy, i.e. economic development, thus creating new structural relations within the economy. In this way, tourism influences the creation of the future strategy and economic policy of a specific national economy. Tourism also affects the workforce, migration flows, ecology and environmental protection, and the way of spending free time. During the last decade, tourism has recorded a continuous growth and increased diversification. Accordingly, it can be counted as one of the fastest growing branches of the world's economy. This trend makes it a key drive force of the socio-economic progress in countries around the world.

Tourism, in modern global conditions, is one of the main branches in international trade and one of the main wealth creators for many developing countries. Tourism development implies certain positive trends, such as: increasing employment and securing new jobs with gender equality, eradicating poverty, protecting and promoting natural and cultural heritage. Globalization involves natural, social, technical, technological and political factors of civilization, and as such affects all the major sectors of the national economy. It affects structural changes and structural transformation of all countries in the world. Perhaps tourism is one of the rare branches of the tertiary (service) sector which positively responds to the process of globalization in terms of its permanent growth and diversification. On the other hand, tourism again positively influences the

process of globalization in terms of building a »global village«, with all its positive characteristics. Although the impact of globalization is high on all sectors of the economy (with backlinks of varying intensity), it seems that in recent times the interdependence of globalization and tourism seems to be the most intense, in a positive sense.

Over the last 50 years, tourism has become one of the largest economies in the world, accounting for around 9% of world GDP and creating more than \$ 200 million jobs. International travelers' departures have been permanently increasing, where, for the past 10 years, this growth has been particularly emphasized in developing countries with the average of 5.6% a year, compared to 1.8% in developed economies. According to the assumptions of relevant institutions and experts, such trends in the world tourism growth will continue in the following period, and the total number of departures will reach 1.8 billion in 2030. Developing countries will also have far higher growth rates in the upcoming period. Taking into account the world trade, in total exports of services tourism participates with 29%, and even over 52% in underdeveloped and developing countries. The interesting fact is that international tourists in underdeveloped and developing countries spend five times the level of official development aid allocated to them.

However, regardless of the many positive aspects of global tourism development, there are some negative aspects: tourism significantly and increasingly influences climate change (around 5% of global CO₂ emissions), mainly caused by traffic and housing; local pollution of land and water due to poor treatment of liquid and solid waste by tourist companies and tourists themselves; accommodation companies are often large users of non-renewable and valuable resources, such as land, energy and water; some tourist activities can be very detrimental to biodiversity in »sensitive« areas, and negative impacts can occur at the sites of cultural heritage.

Tourism can also have a negative impact on the local community, by limiting access to land and resources, and thus contributing to the increase of crime, sexual exploitation and threats to social and cultural traditions and values. Regardless of the fact that tourism can create decent jobs, it is not uncommon for tourism companies to find inadequate and poor working conditions and low wages.

The functioning of this branch of the economy is subject to various influences, such as economic, natural, security, political, and all of the above negative aspects point to the need for a quality strategic planning of the development of this branch. In order to develop tourism in a sustainable manner and to spread its positive impact on the local community, as well as the entire national economy, many countries (especially those in development) have made tourism a priority in their development strategies and policies.

Tourism can directly or indirectly contribute to the achievement of global development goals. This would be possible only with the quality strategic planning of this tertiary branch, and consequently, with the implementation of a quality tourism policy at the national and supranational level. Tourists should actively participate in the development of national sustainable development strategies, in order to ensure a high level of integration of tourism in development institutions, and to provide high priority

of tourism goals in national development strategies. Additionally, a high level of coherence of different development policies with tourism policy is also required.

Future tourism policies should be more inclusive and should include a wide range of stakeholders. All countries should have a national tourism development strategy, as one of the most important partial strategies.

In order for tourism to achieve the goals of sustainable development, it must develop itself on the principles of sustainability. The UNWTO has defined sustainable tourism as the tourism that takes full account of current and future economic, social and environmental impacts, addressing the needs of visitors, industry, the environment and the host community. There is a whole range of sustainable tourism goals, which all point to the fact that sustainable tourism is more than achieving economic benefits in destinations, building competitive and sustainable tourism firms that create jobs and minimize environmental impact.

The ability of tourism to continue with the upward trend of growth and creation of new jobs, while enabling national development and intensification of regional integration, will depend on whether it recognizes and adapts to key trends that will affect the long-, medium- and short-term tourism industry. The contribution of tourism to economic development has been more and more obvious over the years and is ultimately reflected in the increase in GDP and employment. However, these are the ultimate (total) economic effects, i.e. visible contribution of tourism to the development of the global economy. In addition to the direct economic impact, tourism has significant indirect and induced impacts, which, in recent times, have exceeded its direct impact.

LITERATURA

1. Čomić, Đ. (2001). Primena teorije globalizacije na turizam. Turizam br. 5, Savremene tendencije u turizmu. Novi Sad: Institut za geografiju, str 7.
2. Marjanović, V. in Djordjević, D. (2016). Tourism Development Growth as a Strategic Goal of the Republic of Serbia. Horizons series A, Social Sciences and Humanities, vol. 20. Ohrid: Faculty of Tourism and Hospitality, str. 236.
3. Marjanović, V., Djordjević, D. in Mladenović, I. (2012). Savremene karakteristike turističke privrede Južноеvropskih država. Teme 3/2012. Niš: Univerzitet u Nišu, str. 1249.
4. Panorama on Tourism. (2006). Luxembourg: European Commission.
5. Sustainable Tourism for Development Guidebook. (2013). Madrid: UNWTO.
6. Stanković, S. (2001). Turizam - nacionalno nasuprot globalnom. Turizam br. 5, Savremene tendencije u turizmu. Novi Sad: Institut za geografiju, str. 9.
7. Tourism and the Sustainable Development Goals - Journey to 2030. (2018). Highlights, UNWTO Publications. Madrid: UNWTO.
8. The Travel & Tourism Competitiveness Report 2017. (2017). Paving the way for a more sustainable and inclusive future. Geneva: World Economic Forum.

*Vladislav Marjanović, PhD, Associate Professor at the University of Niš, Faculty of Economics.
E-mail: vladislav.marjanovic@eknfak.ni.ac.rs*

*Dejan Đorđević, PhD, Associate Professor at the University of Niš, Faculty of Economics.
E-mail: dejan.djordjevic@eknfak.ni.ac.rs*